

OP ZOEK NAAR HANS JOPPEN

Een speurtocht naar het vorstengraf van Oss

HARRY FOKKENS

In verband met de voorgenomen aanleg van een bedrijventerrein langs de A-50 in de gemeente Oss is afgelopen juni een bodemonderzoek van dit archeologisch buitengewoon interessante terrein gestart. In onderstaand artikel wordt ingegaan op de bewogen geschiedenis van het betreffende gebied, dat al enige tijd bekend staat als 'Vorstengrafdonk'.

Op 13 februari 1933 ontdekten grondwerkers bij graafwerkzaamheden ten zuiden van Oss een bronzen 'emmer' met daarin de gecremeerde resten van een persoon van middelbare leeftijd, een opgerold ijzeren zwaard met goudbeslag op het gevest, ijzeren messen, een ijzeren dolk en nog een aantal ijzeren voorwerpen die onder andere bij een paardentuig hoorden. Deze opgraving ging de geschiedenis in als het 'Vorstengraf van Oss'.¹

Hoewel we tegenwoordig niet meer denken dat er in de bronzen emmer, ofwel *situla*, een vorst begraven was, is het wel duidelijk dat hij een belangrijk persoon moet zijn geweest. Dat blijkt onder meer uit de enorme afmetingen van de grafheuvel, wel 52 meter in doorsnee en mogelijk 3 meter hoog. Daarmee is het de grootste grafheuvel die ooit in Nederland gevonden is. Verder blijkt dit uit de voorwerpen die in zijn graf waren meegegeven. In de eerste plaats was dat het met goud ingelegde ijzeren zwaard. Een dergelijk zwaard was geen alledaags wapen in de vroege IJzertijd, de periode waaruit het graf dateert. Het is een ruiterzwaard dat met groot vakmanschap was gesmeed en misschien wel beroemd was in zijn tijd.

Niet alleen het zwaard is bijzonder, maar ook de urn. Hiervoor werd niet een aardewerken pot gebruikt, zoals in die tijd gebruikelijk, maar een *situla* vervaardigd uit bronsblik. Zij was vermoedelijk afkomstig uit

het Alpengebied. In dat gebied deden dergelijke *situlae* dienst als mengvat voor wijn. Wellicht werd de Osse *situla* daar oorspronkelijk ook voor gebruikt, maar er zijn ook bronzen vaten bekend die een alcoholische honingdrank (*mède*) bevat hebben.² Het Osse exemplaar was al vrij oud toen het werd begraven, want de bronzen hingsels waren afgebroken. Misschien is zij in onze streek zelfs wel nooit als wijncontainer gebruikt. Wij hebben geen andere aanwijzingen dat het drinken van wijn in de cultuur en tradities van de toenmalige bewoners van de streek paste. In het Alpengebied was dat duidelijk wel het geval. Daar werd een *situla* nooit als grafurn gebruikt, maar vormde zij vaak een onderdeel van een in de grafkamer meegegeven drinkservies. Sommige archeologen denken dat zij - gevuld met drank - een rol speelde bij het begrafenisfeest.³ In onze streken werden *situlae* met daarin de resten van een gecremeerde dode begraven in een kuil onder een grafheuvel, een praktijk die aansluit bij het begrafenisritueel dat hier gebruikelijk was.

Over de 'vorst' van Oss zelf weten we weinig. Uit de crematieresten valt - bij gebrek aan kenmerkende skeletdelen - niet eens op te maken of het een man of een vrouw was.⁴ Op grond van de bijgaven, vooral van het zwaard, nemen we aan dat het een man was.

Vergroeiing van een deel van de rugwervels laat zien dat de wervelkolom verbeend was. Waarschijnlijk kon de man dus moeilijk buigen. Verder was hij zeker niet ouder dan 50 jaar, misschien wel aanzienlijk jonger.⁵ Uit de periode waarin de man begraven werd, de Hallstatt-C-periode, die duurde van ongeveer 775 tot 600 v. Chr., zijn niet veel rijke graven bekend. In Nederland zijn er nog vijf andere (Wijchen, Baarlo, Ede, Venlo en Rhenen), waarvan het wagengraf van Wijchen nog wel het bekendst is.⁶ De meeste rijke graven dateren uit de Hallstatt-D-fase en uit het begin van de daarop volgende La Tène-periode. Van de graven uit de Hallstatt-C-periode is het graf van Oss een van de rijkste en daardoor is het van grote betekenis. Het wijst op vroege contacten met het Alpengebied waar - naar verhouding - veel rijke graven uit die periode zijn aangetroffen.

We zouden natuurlijk graag weten hoe die contacten tot stand kwamen en wat ze inhielden. Welke status

had de man uit Oss? Hoe groot was de gemeenschap die hij vertegenwoordigde? Hoe zag zijn huis eruit? Helaas is op deze vragen met hulp van de huidige gegevens geen antwoord te geven. Over de omvang van het grafveld weten we vrijwel niets, en over nederzettingen in het gebied er omheen nog minder. Het archeologisch onderzoek dat volgde op de vondst was namelijk bijzonder summier, hoewel het het enige graf in zijn soort is dat echt is opgegraven. Van alle andere graven met een *strala* of zwaard uit die periode is de context slecht bekend. Ook dat maakt het graf van Oss uniek.

Dit artikel is een voorzichtig begin om op sommige van de gestelde vragen antwoord te krijgen. Het is de bedoeling om de omstandigheden van de vondst nog eens na te gaan en te zien of we door middel van archiefonderzoek iets meer te weten kunnen komen over de omvang en de aard van het grafveld. Dat is des te meer van belang daar het terrein waar het graf ontdekt werd nog niet is bebouwd, zoals dat bij de andere graven vaak wel het geval is. Er zijn echter wel plannen voor bebouwing en bovendien moet het binnenkort gesaneerd worden, omdat het sterk vervuild is. Maar voordat ik daar verder op inga, neem ik u mee naar de uitgestrekte heidevelden van weleer, toen het er nog spookte.

□ DE HANSJOPPENBERG □

Kabouters, witte wieven en heksen: op de heidevelden van vroeger huisden er vele. Zo woonde in de uitgestrekte heide tussen de Peel en de Maaskant, tussen Nistelrode en Oss, een kabouter die Hans Joppen heette. Als je over de heide liep, kwam hij soms tevoorschijn en al babbelend liep hij dan een eind mee. Wanneer je op een gegeven moment, niet ver van Oss, langs een grote heuvel kwam, zei Hans Joppen altijd: 'Ik ben er, tot ziens', en dan verdween hij. Dit volksverhaal, in 1974 opgetekend door G. Ulijn⁷, de huidige wethouder van cultuur in Oss, was ook bekend bij C.R.Th. Kraijenhoff. In het begin van de vorige eeuw vervaardigde deze in opdracht van het Ministerie van Oorlog een nauwkeurige kaart van de 'Noordelijke Provinciën van het Koninkrijk der Nederlanden'.⁸ Hij heeft de ligging van de heuvel waarin Hans Joppen woonde, de Hansjoppenberg genaamd, aangegeven op zijn kaart, zij het dat de locatie niet exact te zien is (afb. 3). Op de eerste topografische kaart (schaal 1:50000) staan op het kaartblad Oss, Wijchen en Grave (verkend in 1837 en 1838) op de plaats van de Hansjoppenberg twee heuvelachtige terreinen aangegeven (afb. 4). Het kleinste, misschien niet meer dan een heuvel, ligt precies in een bocht in de weg van 's-Hertogenbosch naar Grave. De weg is kennelijk om

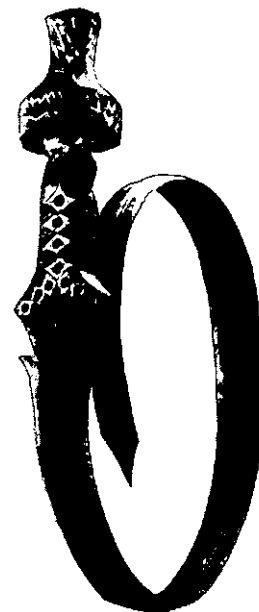
de heuvel heen gelegd. Het grootste terrein ligt iets verder oostelijk, dicht tegen een perceel bos dat tussen 1810 en 1837 moet zijn aangeplant. Dit is vrijwel zeker de groep heuvels waarin later het vorstengraf is ontdekt. Hoe groot ze waren en welke van deze heuvels de Hansjoppenberg was, is niet bekend, maar ik neem aan dat het de grootste heuvel was, de heuvel waarvan later zou blijken dat hij het graf van een belangrijk persoon markeerde.

Op de kaart uit 1809 (afb. 3) is te zien dat de Hansjoppenberg gelegen is op een relatief hoog, maar ook nat punt in de heide. Westelijk ervan ontspringen de Vinkel en een tak van de Leij Beek, oostelijk de Munse Wetering, die uitwatert op de Maas. Vermoedelijk is dit een kwelgebied, een van de vele plaatsen aan de rand van de Peelhorst waar het grondwater naar de oppervlakte komt. Geologisch gezien is dit gebied de noordelijkste uitloper van de Peelhorst. Eertijds was dit plateau bedekt met een uitgestrekt hoogveen, de Peel, dat reikte van Nistelrode tot Meijel (circa 40 kilometer lang en 5 à 10 kilometer breed). Het plateau heeft in het zuiden een hoogte van ongeveer 30 meter en helt af in noordelijke richting. Op het punt waar de Hansjoppenberg lag, op de Peelrand Breuk, daalt het terrein vijf meter binnen een afstand van enkele honderden meters (van 16 meter naar 11 meter). Voor Nederlandse begrippen is dat een aanzienlijk verval.

□ DE ZEVEN BERGEN □

De Hansjoppenberg was niet de enige 'berg' in dit gebied. Iets ten oosten ervan lagen de zogenoemde Zeven Bergen. Zij liggen in een terrein dat tussen 1810 en 1837 werd bebost (afb. 4) en dat tot op heden is gebleven. Over het ontstaan van deze heuvels bestaat eveneens een volksverhaal.

Afb. 1.
Het gerestaureerde zwaard van Oss, zoals het afgebeeld is op de uitnodiging voor de opening van de tentoonstelling van de Nederlandse afdeling van het RMO op 13 oktober 1993 (ontwerp G. Lebbink, Amsterdam).

Afb. 2
 De belangrijkste elementen van het vorstengraf van Oss: een bronzen emmer ('situla') en een ijzeren zwaard met goudbeslag op het gevest
 (uit: Holwerda, 'Een vroeg Gallisch vorstengraf bij Oss', 1934).

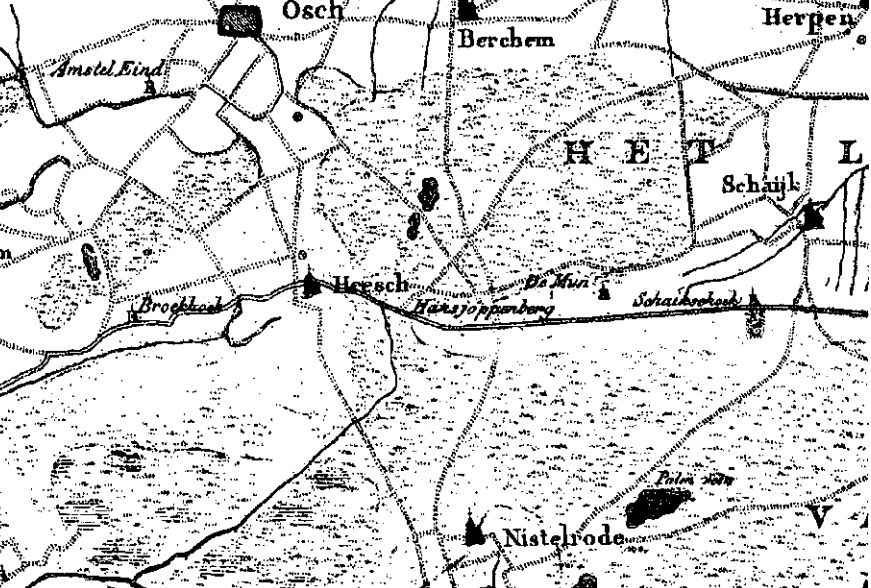
Ik volg hier in grote lijnen de overlevering zoals die is opgetekend door W. Brands uit Schaijk. 'Zevenbergen is een bekend gehucht op de grens van vijf gemeenten (Oss, Berghem, Nistelrode, Heesch en Schaijk). In lang vervlogen dagen woonde in deze buurt een kolenbrander die als wreed en slecht bekend stond. Op een zekere avond klopte een gezelschap van acht personen aan bij de hut van de kolenbrander. Zij waren verdwaald en vroegen een onderkomen voor de nacht. De man nodigde hen binnen, maar smeedde tegelijkertijd een snood plan. Zeven man legden zich te rusten, maar een van de acht - wantrouwig geworden - verliet ongemerkt de hut. De kolenbrander bedwelmde in de nacht de zeven slapenden en doodde hen. Hij begraf hun lichamen in de nabijheid van zijn woning. In grote ontsteltenis zag de ontsnapte man

deze gruwelijke daad. Hij vluchtte en vertelde de stamhoofden wat hij had gezien. Het volk deed rechtspraak onder de eeuwenoude eik en veroordeelde de kolenbrander tot de dood door ophanging. Vlak bij zijn woning werd een galg opgericht. Maar voor de terechtstelling zwoer de misdadiger een vreselijke eed: "Ik ben onschuldig, als ik schuldig ben dan mogen de doden tegen mij getuigen en de duivel mij halen." Plotseling begon de aarde te beven. Zeven gebalde vuisten rezen hoog op uit de grond en een zwart monster kwam uit de bossen en sleurde de kolenbrander naar de diepte. De zeven vuisten vormden zeven kleine bergen en de plaats heet heden ten dagen nog "Zevenbergen". De Hansjoppenberg werd vergeten toen men de volksverhalen niet meer nodig had om belangrijke herkenningpunten te onthouden, maar de naam 'Zeven Bergen' leefde voort. In de jaren dertig van de vorige eeuw ontstond even ten zuiden van de heuvels een landgoed dat er naar werd vernoemd, het latere gehucht Zevenbergen.

Bijna honderd jaar later is er vlak bij het landgoed een woonwagenkamp met diezelfde naam aangelegd. In de gemeenten Oss en Heesch verbleven in de jaren twintig nogal eens zigeuners. Aangezien zij hun woonwagens overal langs de openbare weg parkeerden, leidde dat soms tot overlast. Daarom besloot het gemeentebestuur van Oss in 1926 om in de verste uithoek van de gemeente een perceel dennenbos aan te kopen dat als opvangplaats kon dienen.¹⁰ Het terrein werd met prikkeldraad afgezet en zo ontstond het kamp Zevenbergen. Vanaf 1927 mocht ook de gemeente Heesch mensen naar het kampje verwijzen, maar blij was men daar niet met het kamp: er werd nogal eens gestroopt en regelmatig verdwenen er vruchten van het veld. Het was in die tijd haast vanzelfsprekend om daarvan de zigeuners als alloctonen de schuld te geven. Men klaagde ook dat zij de paarden - die de woonwagens trokken - zomaar op de aangrenzende velden en akkers lieten weiden. Dergelijke klachten leidden ertoe dat de gemeenten Oss, Heesch en Schaijk in 1932 besloten om rond het kamp een wal aan te leggen om de overlast in te perken. Tegelijkertijd werd het opvangterrein ook flink uitgebreid.¹¹ De heide rond het kamp was echter nogal heuvelachtig en daarom moest het terrein worden geëgaliseerd. In de jaren van crisis, werkloosheid en werkverschaffing was dat geen enkel probleem: een aantal grondwerkers werd met de schep aan het werk gezet.

□ DE ONTDEKKING VAN HET VORSTENGRAF □

Bij deze graafwerkzaamheden werd, in januari 1933, een urn gevonden. Omdat het graafwerk in opdracht van de gemeente Oss gebeurde, waarschuwde men de archiva-

Afb. 3

Een uitsnede uit de kaart van Kraijenhoff (1809) waarop de Hansjoppenberg is aangegeven.

ris, Jan Cunen. Cunen had veel belangstelling voor de (voor)geschiedenis van de streek. Hij schreef er boeken over en richtte een museum in dat nu zijn naam draagt. Cunen ging kijken en ontdekte tot zijn verbazing dat men bezig was een restant ongerepte heide af te graven waarin de heuveltjes van een urnenveld zichtbaar waren.¹² In dit stukje heide lag waarschijnlijk - toen nog duidelijk zichtbaar - ook de heuvel die wij eerder al hebben leren kennen als de Hansjoppenberg. Cunen schrijft hierover:¹³ 'Al in Januari 1933 werden enige urnen gevonden en niet vernield. Daar na het overlijden van Dr. C. R. Hermans in 1870, het wetenschappelijk bodemonderzoek in Noord Brabant, tot dan, nog alleen was voortgezet door dr. J. H. Holwerda, directeur van het Rijksmuseum van Oudheden en diens assistenten, wendde ik mij ter voorlichting tot den dichtst bijwonenden berichtgever van het Rijksmuseum, de heer F. Bloemen te Wijchen, die overkwam en moest constateren dat het urnenveld, dat de vondsten had opgeleverd, te veel vergraven was voor verder wetenschappelijk onderzoek.'

Het graafwerk ging dus door, maar Cunen gaf de voorgraver opdracht goed op te letten en voorzichtig te laten graven. Inderdaad werden nog twee urnen ontdekt, die Cunen in de Oudheidkamer opnam. Cunen beschrijft ze in zijn gids van het gemeentelijk museum van Oss, samen met een aantal andere urnen die vermoedelijk uit hetzelfde gebied afkomstig zijn, als volgt:¹⁴

'In de necropolis te Oss, naast het vorstengraf, werden mede gevonden twee werkelijk mooie gepolijste, zelfs nog beschilderde Hallstatt-urnen, in het Zuiden van Europa inheemsch, in ons land onbekend.....

III. 3. Ongelijk dubbelconische Galliëruurn van donkerbruin gepolijst aardewerk waarop sporen van beschildering, met naar buiten uitstaande rand. H. 12 c.M. (Oss).

III. 4. Als III, 3, doch met rechte rand H. 15 c.M. (Oss).

III. 5 en 6. Ongelijk dubbelconische Galliëruurnen van gladwandig vaalbruin aardewerk met iets uitstaande

rand. H. 24 c.M. (Oss).

III. 8. Bodemfragment van ongelijk dubbelzinnige [waarschijnlijk moet dit 'dubbelconische' zijn; HF] Galliëruurn van gladwandig donkerbruin aardewerk (Oss).

III. 15. Schaaltje op voet van geel, bronskleurig gevlekt aardewerk. H. 4 c.M. (Oss).

Gevonden in III, 5.'

In februari van dat jaar deed men vervol-

gens nog een bijzondere ontdekking. Men herkende tijdens het graafwerk de plagenstructuur van een grote grafheuvel. Cunen liet meteen het werk stil leggen en waarschuwde opnieuw de oudheidkundige F. Bloemen uit Wijchen. Deze stuurde twee arbeiders naar het terrein om poolshoogte te gaan nemen. Toon van Dreumel, bekend als 'de urnengraver van de oudheidkamer' (uit Wijchen), was er een van. Hij wilde liever niet alleen gaan, want Oss had een slechte naam: 'Niet da'k nou direkt bang was dat ze me kapot zouden maken want ik had ôk niks, maar Oss was toen toch niet erg veilig.' Maar samen met zijn maat Thé Rouw durfde hij wel.¹⁵ Toon zag op een plaats waar ze volgens hem al 3 meter hadden afgegraven een zwarte vlek van ongeveer 1 bij 2 meter. Toen hij met zijn prikijzer daarin prikte, voelde hij iets hards en begon te graven. Op veertig centimeter diepte kwam er volgens zijn zeggen een stukje gekarteld bladgoud te voorschijn. Een fantastische vondst natuurlijk, maar - uit angst voor de Osse messentrekkers - durfde Toon niet verder te graven. Hij gooide de kuil snel dicht en in het dichtstbijzijnde café, herberg 'De Zevenbergen', belde hij Bloemen. 'Toon', zei Bloemen, 'niks meer aan doen. Daar moet Leiden bij komen.' De slechte reputatie van de Ossenaren heeft hier dus voor een keer een gunstig effect gehad op de geschiedenis van de stad, want als Toon die dag verder had gegraven was er van de broze vondst misschien niet veel heel gebleven.

Overigens moet het relaas van Toon toch wat bijgekleurd zijn, want hij kon toen eigenlijk nog niet weten dat het graf een zwaard met bladgoud op het gevest bevatte. In werkelijkheid was het de *situla* die hij had ontdekt. In het bijzijn van Bloemen en Cunen werd deze de volgende dag verder uitgegraven. Dat gebeurde onder leiding van dr. F. Bursch, die in opdracht van Holwerda spoorwegs naar Oss was afgereisd. Deze liet het broze geval in zijn geheel ingipsen. Daarna werd er een stalen plaat onder geschoven en vervolgens is het

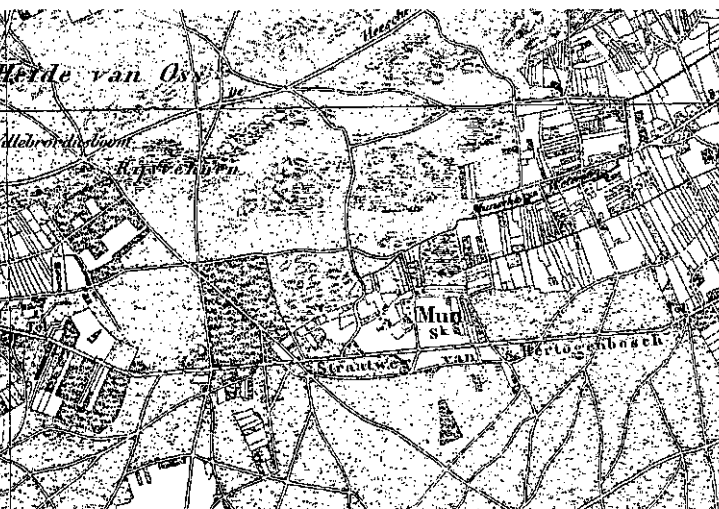
geheel per vrachtauto naar Leiden vervoerd. In het Rijksmuseum werd de vondst zorgvuldig uitgerepareerd en pas daar kwamen het zwaard, de overige metalen voorwerpen en de crematieresten tevoorschijn.¹⁶

De vondst werd van nationaal belang geacht en haalde alle kranten. Dit tot grote spijt van Jan Cunen, want het was nu vanzelfsprekend dat de vondsten in Leiden zouden blijven, in het *Rijksmuseum van Oudheden* (RMO). Het Osse museum kreeg alleen een gipsen kopie van de *situla* en het zwaard. Na recent te zijn gerestaureerd, vormt de inhoud van het graf opnieuw een *pièce de résistance* van de tentoongestelde vondsten in Leiden. Trots prijkte het zwaard op de affiche en de uitnodiging ter gelegenheid van de hernieuwde Nederlandse tentoonstelling, die op 13 oktober 1993 door de koningin geopend werd. In de komende jaren zal er nog meer aandacht aan worden besteed, want de conservator Prehistorie, Leo Verhart, wil een grote tentoonstelling rond de vondst samenstellen.

Met de kolossale grafheuvel is het minder goed afgelopen. In 1944 bezocht B. Bernhard van het RMO het woonwagenkamp in verband met een vondstmelding in de buurt. Hij zegt over het vorstengraf:¹⁷ 'Deze heuvel ziet er treurig uit. Naast de stukken waar gegraven is, staat nu een vreeselijk lelijke schuur (kapel). Aan verschillende woonwagenbewoners vroegen wij of ze de laatste tijd nog "oudheden" hadden gevonden.

Afb. 4

Een uitsnede uit de topografische kaart 1:50.000 van 1837 met daarop een tweetal heuvelachtige terreinen, aangegeven op de plaats waar later het vorstengraf ontdekt zou worden.

Dit werd steeds ontkennend beantwoord.⁷

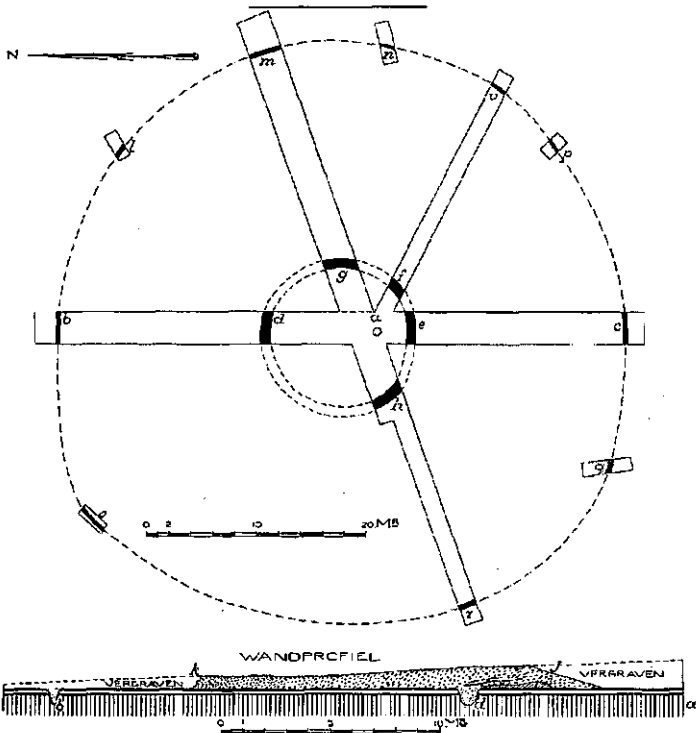
Langzamerhand vergat men de historische waarde van de plek. Alleen de naam van het kamp - dat veranderde van Zevenbergen in Vorstengrafdonk - en de namen van de wegen eromheen (Vorstengraflaan, Paalgravenlaan, Keltenweg) deden er nog aan denken. Het terrein veranderde in een heel ander soort grafveld, een autokerkhof. Gelegen aan de drukke A-50, bepaalde dit kerkhof jarenlang het gezicht op Oss. Niets deed meer aan het oorspronkelijke grafveld herinneren.

Inmiddels is, na jarenlange procedures, het hele terrein weer leeg en ligt het te wachten op sanering. Voor de voortrazende automobilist gaat een bedrijventerrein nu het gezicht op Oss bepalen. Maar voordat dat gaat gebeuren, is het van belang dat er eerst nog een laatste poging wordt gedaan om de locatie van de eens zo belangrijke begraafplaats te onderzoeken. Of daarbij nog restanten van de heuvel en eventueel van andere graven worden aangetroffen, is beslist niet zeker, maar we hopen dat natuurlijk wel. Daarmee begint de volgende, en misschien wel de laatste, episode uit het bestaan van het grafveld rond het 'bergje' van Hans Joppen.

EEN SPEURTOCHT NAAR DE LIGGING

Enkele maanden na de vondst van de *situla* verrichtten Holwerda en Bursch een na-onderzoek. Dat beperkte zich tot het graven van een aantal smalle sleuven door de grotendeels al vergraven heuvel.¹⁸ De sporen werden ingetekend op schaal 1:200, helaas met niet meer detail dan weergegeven in de publicatie (afb. 5). Holwerda constateerde dat rond het graf een greppel had gelegen met een diameter van circa 11 meter. Daar overheen was een plagenheuvel opgeworpen die aan de voet begrensd werd door een ringsloot van 52 meter in doorsnee. Afgezien van enkele scherven van Bronstijdaardewerk werden geen andere vondsten meer gedaan. Over de hoogte van de heuvel geeft Holwerda geen informatie, ook uit zijn profieltekeningen valt weinig op te maken. Wel is te zien dat het restant nog ongeveer 2 meter hoog was (afb. 5, 13).

De ligging van het vorstengraf kan alleen nog worden opgemaakt uit afgeleide gegevens. Een eerste aanwijzing is een kruisje op een topografische kaart uit 1895 dat B. Bernhard van het RMO daar in 1944 plaatste. Het bewuste kruisje op de toen al vijftig jaar oude kaart markeert echter alleen de plaats van het dennenbosje dat in 1926 werd aangekocht om daar het oorspronkelijk woonwagenterrein aan te leggen (afb. 6 midden). Daarin kan de heuvel echter nooit gelegen hebben, omdat Cunen vermeldt dat deze werd ontdekt in ongerepte heide. Op foto's die Holwerda bij de opgraving heeft

Afb. 5

De door Holwerda in 1934 gepubliceerde opgravingstekeningen van het na-onderzoek. Het is, zelfs in de compositie van vlak en profiel, een vrijwel letterlijke vertaling van de veldtekening die in schaal 1:200 was getekend.

gemaakt, is te zien dat de heuvel vermoedelijk aan de westzijde van dit bosje lag (afb. 6, 12, 13).¹⁹

De situatie rond de heuvel is sinds die tijd echter nogal gewijzigd. Het bosje verdween en werd mogelijk diep uitgegraven. Met die grond werd de omgeving opgehoogd. Vervolgens werd op het terrein eerst een schoolgebouwtje aangelegd, mogelijk voor een deel over de voet van de vorstengrafheuvel heen (afb. 7). Later is dat weer afgebroken. Ten slotte werd de rijksweg 's-Hertogenbosch - Grave, de N-93, in de jaren zestig eerst verder naar het noorden verplaatst, waarbij het zuidelijk deel van het oorspronkelijk woonwagenterrein onder het asfalt verdween. Daarbij ging ook de heuvel - of wat daarvan resteerde - verloren die op de kaart van 1838 nog staat aangegeven (zie boven). Op de plaats van de N-93 werd de A-50 aangelegd die later nog eens werd voorzien van een nieuwe afrit, mede in verband met de zuidelijke tak van de A-50 richting Eindhoven (afb. 8).

Door al deze veranderingen is het niet eenvoudig om de plaats van het vorstengraf in de bestaande situatie terug te vinden. De reconstructie van de ligging (afb. 8) kan er dus best een of twee honderd meter naast zijn. We hopen in de komende tijd de werkelijke ligging vast te kunnen stellen.

□ DE OMVANG VAN HET GRAFVELD □

Uit het voorgaande werd al duidelijk dat bij vrijwel alle graafwerkzaamheden in de directe, maar ook wat verder omgeving, vondsten zijn gedaan. Zij duiden op de aanwezigheid van een uitgestrekt grafveld met een lange geschiedenis. Helaas hebben bijna al deze waarnemingen met het vorstengraf gemeen dat de vondsten uiterst summier zijn gedocumenteerd en dat de vindplaatsen slechts schetsmatig zijn vastgelegd.

De oudste vermelding van een grafveld in de buurt van het vorstengraf vinden we bij C.R. Hermans:²⁰

'Bij het ontginnen van het landgoed Sevenbergen, ontdekten de arbeiders van deszelfs eigenaar, den heer J. Linsen, in 1837, een paar lijkurnen, die zij echter in stukken sloegen, zodat er thans niets meer, dan dit berigt, van overig is. Reeds bij eene andere gelegenheid spraken wij van deze Germaansche begraafplaats (boven II. 100) en merkten op dat dicht bij dezelve een Hansjoppenberg gelegen is.'

Hermans brengt hiermee zelfs een gezegde in verband:²¹

'Het is opmerkelijk dat te Oss de verwensching in gebruik is: ik wou dat ge op de Munsche hei laagt. Als knaap hoorde ik deze spreekwijze duizendmaal, zonder dat iemand daarvan den oorsprong kende. Thans meen ik de aanleiding en de beteekenis te kunnen opgeven. Men wenschte namelijk, dat iemand dood ware, en wel reeds begraven. (...) Deze verwensching zou alzoo uit het heidendom zijn overgebleven, of ontstaan zijn in eenen tijd, toen het nog algemeen bekend was, dat op de heide, thans onder den naam van Mun bekend, de lijkbussen der dooden werden bijgezet.'

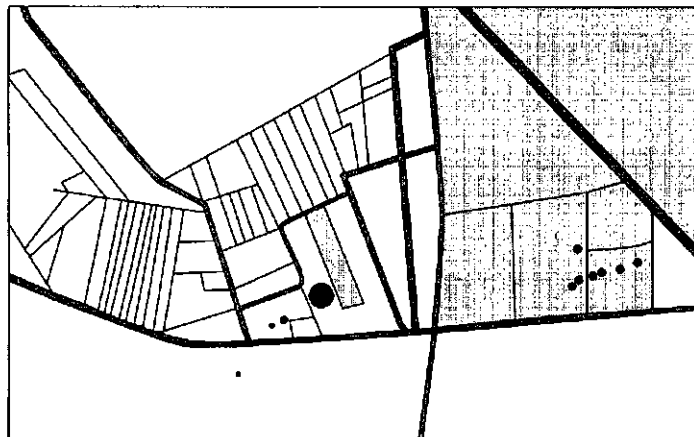
Het landgoed 'Sevenbergen' lag iets te zuidoosten van het vorstengraf, in afb. 4 weergegeven als een aantal kleine akkerpercelen ten zuiden van de straatweg Den Bosch - Grave. Het urnenveld waar de vondsten die Hermans beschrijft ongetwijfeld in thuis hoorden, lag dus vermoedelijk iets ten zuidoosten van die weg. De Munsche Hei lag ten oosten en noordoosten daarvan (afb. 4). In dat gebied werd honderd jaar later, in 1944, een groot terrein ontbost. Bij die gelegenheid ging B. Bernhard van het RMO er kijken, maar ontdekte niet veel:²²

'Dit groote terrein was geheel ontboscht en de humuslaag verdwenen. Hoewel het de indruk gaf van een urnenveld kan ik geen enkele scherf ontdekken.' Hij vervolgt met de mededeling: 'Veel belangrijker was het terrein tegenover het vorstengraf. Hier is een grintafgraving. Bij het afgraven zijn reeds talrijke potten gevonden. Verscheidene ervan zijn door Jan Cunen in de Ossche oudheidkamer overgebracht. Ook het verderop gelegen terrein, De heilige Eik genaamd, verborgt veel voorwerpen.'

Het door Bernhard bezochte terrein ligt volgens zijn

Afb. 6

De topografische situatie omstreeks 1935. Met dichte cirkels zijn het vorstengraf, ten zuiden en westen daarvan de in 1935 door Bursch opgegraven heuvels en ten oosten daarvan de Zeven Bergen aangegeven. Legenda (ook van toepassing op afb. 7, 8, en 14): in een lichte grijstoon zijn beboste gebieden weergegeven, in een donkere grijstoon wegen en paden.

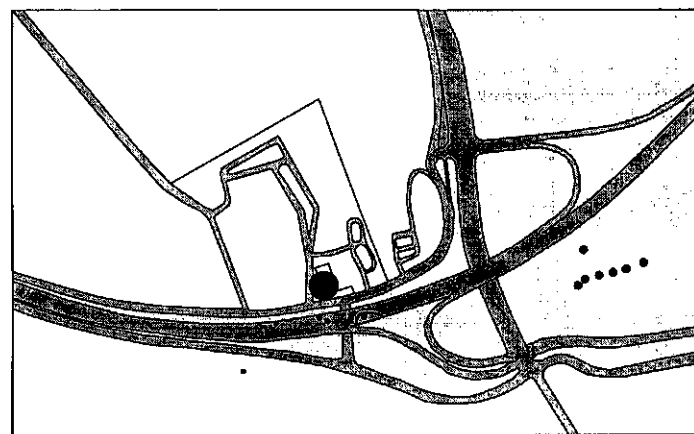
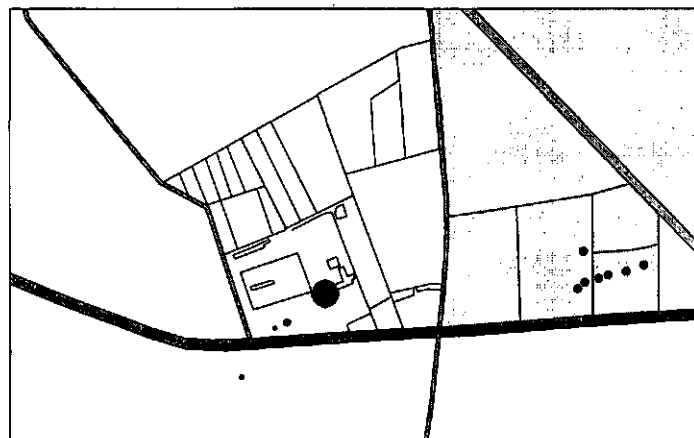
Afb. 7

De topografische situatie omstreeks 1960. Behalve de graven is het schoolgebouw aangegeven dat op het woonwagencamp werd gebouwd en inmiddels weer is afgebroken.

aanduiding niet meer dan 300 meter ten zuiden van het vorstengrafterrein ten noorden van een akkercomplex dat met Vossel wordt aangeduid. Dit terrein was al eerder onderzocht door het RMO. Op 20 december 1934 schreef Cunen in een brief aan Holwerda: 'Ik hoop, dat u dezen zomer een week zult reserveren voor opgravingen in Oss, waar ik een flink terrein ontdekt heb, dat nog veel op kan leveren. Verlof om te doen onderzoeken heb ik reeds, zodat het voor Leiden gereserveerd is.'²³ In augustus 1935 vinden we zo de assistent van Holwerda, dr. F. Bursch, die ook het vorstengraf had uitgegraven, terug in Oss. Volgens de *Nieuwe Rotterdamse Courant* van 18 augustus 1935 trof hij daar de resten aan van een koepelgraf:

'Het fundament van den ronden houtbal, die het eigenlijke graf omringde, teekende zich nog zeer duidelijk af in de vasten ondergrond.' De aanduidingen 'houtbal' en 'koepelgraf' refereren aan de in die tijd door Holwerda gebezigde theorie dat kringgreppels de resten waren van bolvormige houten grafkamers, die imitaties waren van de Myceense koepelgraven. In het graf vond Bursch een klokbekef van het Veluws type (afb. 9) en een verbrande vuurstenen pijlpunt met weerhaken; het eerste klokbekefgraf in Brabant.²⁴

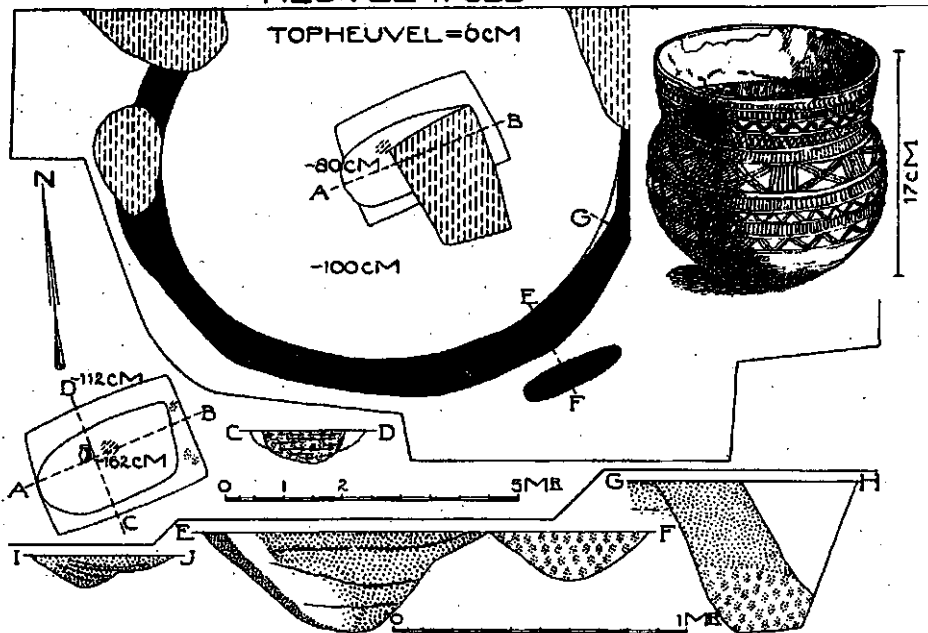
Dit graf lag op ongeveer 150 meter ten zuiden van het vorstengraf. De ligging is echter onnauwkeurig omdat ook Bursch zijn waarnemingen slecht vastlegde. Hij heeft ze ingemeten ten opzichte van de reeds lang verdwenen en nooit op kaarten aangegeven wal rond het woonwagencamp. Dicht bij die wal ontdekte Bursch nog twee grafheuvels (afb. 10). Beide dateren vermoedelijk uit het tweede deel van de Midden-Bronstijd (1500 - 1100 v. Chr.). Aanwijzingen daarvoor zijn de palenkransen die beide heuvels omgeven en een onversterkte urn die met steengruis is verschaald. In 1936 werd opnieuw een urn gevonden in de heide

Afb. 8

De topografische situatie omstreeks 1990. De rijksweg naar het noorden opgeschoven en de A-50 is aangelegd. De in 1972 ten zuiden van het vorstengraf ontdekte kringgreppels zijn met zwart aangegeven.

'onder Oss'. Volgens de *Provinciale Noord-Brabantse en 's-Hertogenbosse Courant* van 29 september 1936 is dat al de zesde urn dat jaar. De krant vermeldt dat ze

Afb. 9
 Het 'koepelgraf' met klokbeker, daterend uit laatste deel van het Laat-Neolithicum (2200-2000 v. Chr.) opgegraven door Bursch in 1935 (uit: Bursch, 'Grafheuvels te Oss', 1937).

behouden zijn en in het Jan Cunen Museum terecht zijn gekomen. Maar ook deze vondsten zijn in het museum nu niet meer te identificeren. Waar er in die periode in de heide werd gegraven, is nog niet achterhaald, maar wellicht valt dat uit archiefstukken nog af te leiden. Een nauwkeuriger onderzoek is hier geboden. In het begin van de jaren zestig komt het gebied rond het vorstengraf opnieuw in het nieuws. Ditmaal is er voor het eerst sprake van een gedegen en goed vastgelegd onderzoek. Het vond in 1964 en 1965 plaats bij de Zeven Bergen, toen nog gelegen in de gemeente Berghem (nu gemeente Oss). De dagelijkse leiding was in handen van de studenten B. Sira en L.P. Louwe Kooijmans (de huidige hoogleraar in Leiden), terwijl drs. G.J. Verwers en prof. P.J.R. Modderman van het toen nog kersverse Instituut voor Prehistorie in Leiden (IPL) de wetenschappelijke leiding hadden. In 1965 werd bij dit onderzoek ook het eerste Leidse veldpracticum voor studenten gehouden.²⁵ Het onderzoek had een verkennend karakter, want men wist toen nog niet of de Zeven Bergen grafheuvels waren. De overheid wilde het stuk bos waarin ze lagen opofferen voor aanleg van de A-50. Naar aanleiding van het Leidse onderzoek konden de heuvels in het kader van de monumentenwet uit 1961 als monument worden beschermd. Hoewel de grafheuvelgroep van de Zeven Bergen 450 meter verder oostelijk van het vorstengraf is gelegen, is het waarschijnlijk dat we deze graven tot hetzelfde grafveld moeten rekenen. Zeker is dat het ook bij de Zeven Bergen gaat om begravingen uit de Bronstijd en de IJzertijd. *Tumulus* (= grafheuvel) 1 bevatte een op de rug begraven skelet, een begravingwijze die duidt op een datering in de vroege Bronstijd, of wellicht nog in het eerste deel van de Midden-Bronstijd.²⁶ In het heuvellichaam van deze tumulus was een urn bijgezet

die volgens Verwers uit de midden- of late Bronstijd dateert, maar die naar de huidige inzichten ook uit in de vroege IJzertijd kan dateren. De urn was met steengruis verschaald en 'besmeten' (afb. 11), een combinatie van technieken die in de vroege IJzertijd voorkomt, maar niet in de late Bronstijd.²⁷ Dit urn-

graf was omgeven door een kringgreppel met een opening in het zuidoosten die was gegraven in het lichaam van de oudere grafheuvel.²⁸

De tweede door Verwers onderzochte grafheuvel is van een ongewoon type: een afgerond rechthoekige of ovale greppel met daaromheen een dubbele krans van palen, die wellicht niet helemaal gelijktijdig is geplaatst. Een graf werd niet aangetroffen, wel een paar scherven van met groeflijnen versierd aardewerk. Een C14-datering van houtskool uit de greppel vertelt ons dat het grafmonument uit de vroege IJzertijd eventueel nog uit het eerste deel van de Midden-IJzertijd dateert.²⁹ In het grafveld van Haps behoort dit type monument, maar dan zonder greppel, tot de oudste graven.³⁰ Samenvattend kan men stellen dat dit graf uit dezelfde periode kan stammen als het vorstengraf en de kringgreppel in tumulus 1.

Hetzelfde geldt ook voor de kringgreppels die in 1972 door leden van de toen net opgerichte Heemkundekring Maasland werden ontdekt bij werkzaamheden aan de A-50. Volgens het *Brabants Dagblad* van 22 juli 1972 gaat het om een viertal kringgreppels, waarvan één 35 meter in diameter mat en afgerond rechthoekig van vorm was (afb. 8). Daarbuiten werd nog de bodem van een urn gevonden. De vondsten zijn door de toenmalige provinciaal archeoloog G. Beex opgetekend (op schaal 1:2500!) en ingemeten aan een schoolgebouwje in het woonwagenkamp (afb. 7), dat echter inmiddels verdwenen is en op de topografische kaarten anders staat aangegeven dan op de tekening van Beex. Ze moeten vlak bij het vorstengraf gelegen hebben. Het is eigenlijk onbegrijpelijk dat bij die gelegenheid geen nader onderzoek heeft plaatsgevonden. Dit was een goede kans geweest nog iets van het urnenveld waarvan het vorstengraf deel uitmaakte, te onderzoeken.

□ BIJ DE VOOROUDERS BEGRAVEN □

Uit het voorgaande is duidelijk geworden dat het vorstengraf niet geïsoleerd lag en ook niet het oudste graf was. Het oudste monument dat is aangetroffen, was het graf met daarin een 'Veluwe' klokbeke (2200-2000 v. Chr.), het jongste dateert vermoedelijk uit de vroege IJzertijd (800-550 v. Chr.). We kunnen dus gerust spreken van een uitgestrekt grafveld met een lange geschiedenis.

Op de plaats waar ongeveer 700 v. Chr. een belangrijk persoon werd bijgezet, werden dus al eeuwen lang (af en toe) doden begraven. Mogelijk werden begraafplaatsen - net als dat nu in vele niet-moderne samenlevingen het geval is - gezien als de woonplaats van de voorouders. Dergelijke plaatsen spelen een rol in het voortbestaan van de gemeenschap. Er worden offers gebracht en rituelen uitgevoerd. Zij hebben een bijzondere betekenis voor de bewoners van de streek.

Ook in de prehistorie was het begraven bij de voorouders waarschijnlijk een bewuste keuze. Door het aansluiten bij oudere graven benadrukte men wellicht verbondenheid met de streek die al door de voorouders werd bewoond.

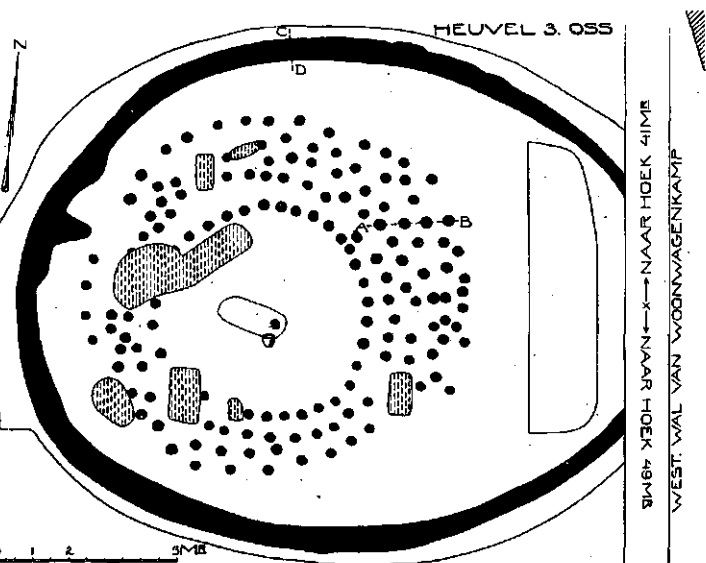
Vermoedelijk was dat op een bijzondere manier ook bij het vorstengraf het geval. De opgraver, Holwerda, stelde dat er rond het graf met de *situla* twee kring-

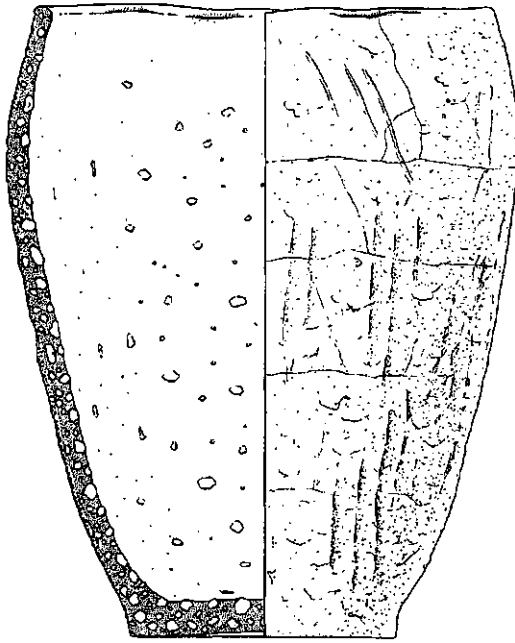
greppels lagen, een van 11 meter en een van 52 meter in doorsnee (afb. 5). Dit is iets uitzonderlijks en geeft aanleiding om te denken dat het hier in feite om twee begravingen gaat. Ook de Bronstijd-scherven die in het heuvellichaam zijn gevonden, kunnen daarop wijzen. De profieltekeningen van de opgraving geven geen antwoord op deze vraag, maar de - niet eerder gepubliceerde - foto's die tijdens het onderzoek zijn gemaakt, laten meer zien (afb. 12, 13). Duidelijk waarneembaar is dat de kringgreppel van 11 meter in doorsnee een vrij steile plaggenheuvel omgeeft. Dat is echter niet de heuvel die bij het vorstengraf hoort, maar een oudere heuvel. De foto's in kwestie laten de duidelijke plaggenophoging van een tweede heuvel zien, die over de eerste is aangelegd. Hoewel de bijbehorende greppel - die van 52 meter in doorsnee - niet zichtbaar is op de foto's, kan aan het karakter van de ophoging niet worden getwijfeld.³¹ Hier is zonder meer sprake van een enorme plaggenheuvel, die vermoedelijk over een al bestaande heuvel is aangelegd. Dit is een interessante waarneming, die het graf een extra dimensie geeft. Blijkbaar heeft men de dode bewust begraven in de oudere heuvel om zo een relatie met de voorouder te benadrukken of te claimen. Tegelijkertijd is het belang van de begraven persoon zelf benadrukt door een enorme plaggenheuvel over beide graven op te werpen.

Eenzelfde manier van het benadrukken van de relatie met de voorouders zou men ook kunnen zien in de kringgreppel, met opening in het zuidoosten, die in de vroege IJzertijd werd aangelegd in de voet van een al veel oudere grafheuvel bij de Zeven Bergen.³² Er is uiteraard een verschil in schaal, maar de achterliggende ideologie is wellicht dezelfde: men legde bewust een verband tussen de overledene en de voorouder onder de grafheuvel. Beide monumenten zouden zo het uitgangspunt kunnen vormen voor een interessante verhandeling over de ideologie van de gemeenschap en de manier waarop het landschap daarin een rol speelde, maar daarvoor is dit niet de aangewezen plaats.

De werkelijke omvang van het grafveld rond het vorstengraf is niet bekend, maar de vondsten wijzen op een gebied van zo'n 750 x 500 meter (afb. 14). Als het hierbij om een aaneengesloten grafveld gaat, zou het wel een uitzonderlijk groot grafveld geweest zijn met wellicht enkele honderden graven. Normaal gesproken vertegenwoordigt een urnenveld een gemeenschap van enkele (aan elkaar verwante?) gezinnen, ongeveer twintig personen. In de hele periode van de vroege IJzertijd, zo'n 300 jaar, laat een dergelijke populatie maximaal 200 graven na in een grafveld van beperkte omvang. Daarbij gaan we uit van de veronderstelling

Afb. 10 Een van de twee paalkransheuvels uit de tweede helft van de Midden-Bronstijd (1500 - 1100 v. Chr.), opgegraven door Bursch in 1935.

Afb. 11

Onversierde urn die was bijgezet in het heuvellichaam van tumulus 1 van de Zeven Berge (uit: Verwers, 'Tumuli at the Zevenbergen near Oss', 1966).

dat mensen gemiddeld 30 jaar oud werden en dat iedereen begraven werd. Als het grafveld van Oss veel omvangrijker was, zou het dus lang gebruikt kunnen zijn of het zou een functie gehad kunnen hebben die boven het niveau van een lokale gemeenschap uitsteeg. Zonder nader onderzoek zijn dat echter conclusies die niet onderbouwd zijn. Dit zijn zaken die we nog verder moeten bestuderen. In ieder geval is het zaak bij alle voorgenomen grondwerk in deze streek goed op te letten. Dat is de verantwoordelijkheid zowel van de gemeenten Oss, Heesch, Nistelrode en Schaijk, als van de in de regio werkzame archeologen.

Daarmee zijn we aangekomen bij de plannen van de gemeente Oss om in het gebied juist ten noorden van de A-50 een bedrijventerrein te vestigen dat voorlopig de toepasselijke naam 'Vorstengrafdonk' draagt. Wat kunnen we als archeologen in dit gebied nog doen?

□ NIEUW ONDERZOEK □

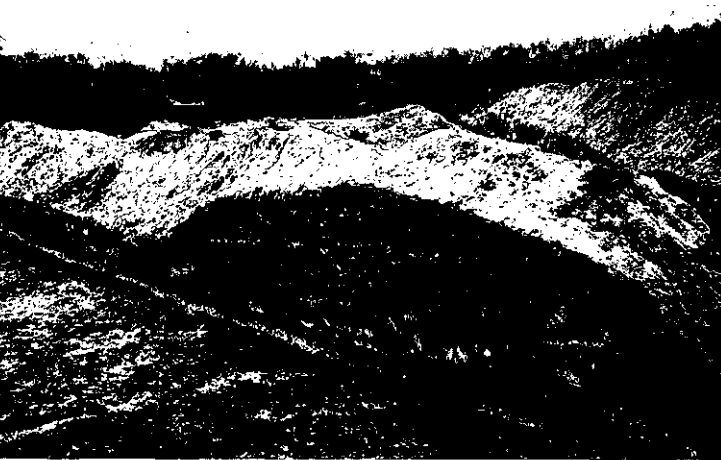
Uit het voorgaande bleek dat het vorstengraf - naar hedendaagse maatstaven - maar heel summier onderzocht is. Het gedane onderzoek roept meer vragen op dan we kunnen beantwoorden. Of het nu nog mogelijk is een antwoord op alle vragen te vinden, is maar zeer de vraag. In het kamp Zevenbergen/Vorstengrafdonk en in de gebieden ten zuiden daarvan is zoveel gegraven, afgegraven en opgehoogd, dat het onduidelijk is wat dit voor de sporen van het grafveld betekent. We hopen natuurlijk dat de sporen van grafreppels en palenkransen nog - deels - bewaard gebleven zijn, zodat we iets meer te weten kunnen komen over de

omvang en de aard van het oorspronkelijke grafveld. We verwachten geen intacte graven aan te kunnen treffen. Per slot van rekening vonden Bloemen en Cunen in 1933 het grafveld al te veel vergraven voor wetenschappelijk onderzoek, maar je kunt nooit weten. Om dat na te gaan, willen we het 10 hectare grote voormalige woonwagenveld en autosloopterrein in een paar fasen onderzoeken. Dat onderzoek, dat op 21 juni 1997 van start is gegaan, is een onderdeel van het Maaskantproject van de Faculteit Archeologie van de Rijksuniversiteit Leiden, het vroegere IPL, en staat onder leiding van de schrijver dezes. De kosten van het eerste, verkennende onderzoek worden gedragen door de gemeente Oss, de provincie Noord-Brabant en de Rijksuniversiteit Leiden.

Allereerst werd een nauwkeurige hoogtekartaal van het terrein gemaakt. Tegelijkertijd werd door middel van booronderzoek vastgesteld welke delen zijn opgehoogd en welke vergraven. Het gaat daarbij om een ruwe indruk van de verstoringen. Deze fase van het onderzoek heeft voor een belangrijk deel in juni 1997 plaatsgevonden.

Daarna volgde tot augustus fase 2, een verkenning met behulp van zoeksloten. Deze sloten van 1,5 tot 2 meter breed worden met regelmatige tussenafstanden in het hele terrein aangelegd. Daarbij moeten we echter de kernen van ergste vervuiling mijden. Het wordt wat dat betreft een gecompliceerde graafoperatie. Het is in principe niet de bedoeling dat in deze fase grondsporen die we in de sloten aantreffen, worden uitgegraven. Wel worden alle sporen en de profielen zorgvuldig ingemeten en getekend. Het doel van de verkenning is om de verbreiding van archeologische sporen na te gaan en zo mogelijk ook de aard daarvan vast te stellen, zodat terreinen kunnen worden gereserveerd voor het volgende stadium van onderzoek.

In theorie zou het verkennend onderzoek tot bescherming als monument kunnen leiden. Helaas is het daarvoor eigenlijk al te laat, want het terrein is te zeer vergraven om nog voor bescherming in aanmerking te komen. Dat had al jaren geleden moeten gebeuren. Wel is het denkbaar dat het verkennend onderzoek er toe leidt dat een gedeelte van het terrein als groenstrook wordt ingepast in het toekomstige inrichtingsplan. Daarbij zou, op grond van de bevindingen van het onderzoek in fase 2, in die groenstrook een grafveld kunnen worden gereconstrueerd. Deze plek, die al duizenden jaren voor de bewoners van de streek van belang is geweest, zou op die manier opnieuw een bijzondere betekenis kunnen krijgen, niet alleen als verwijzing naar het verleden, maar ook als een gezichtsbepalend deel van het nieuwe bedrijventerrein van de

Afb. 12

Foto gemaakt tijdens het onderzoek van Holwerda in 1934. In het vlak is de greppel met een doorsnede van 11 meter te zien, met in het profiel de heuvel die daar bijhoort. De plaggenophoging van de vorstengrafheuvel gaat over de greppel en het oudere heuvellichaam heen.

Afb. 13

Foto gemaakt tijdens het onderzoek van Holwerda in 1934. Hetzelfde profiel als op afb. 12, nu gezien vanuit het noorden. Ook hier is de plaggenophoging behorend bij de vorstengrafheuvel duidelijk te zien. Op het moment dat de foto werd genomen, was de heuvel al grotendeels afgegraven. De oorspronkelijke hoogte was dus minimaal 2 meter.

gemeente Oss. Ook als het gebied op die wijze groenstrook zou worden, zal het vermoedelijk nodig zijn om tot fase 4, bestaande uit opgravingen, te komen. Dat houdt verband met de noodzaak om de vervuilde grond te saneren. Als dat gebeurt, verdwijnen ook de archeologische resten. Opgravingen zijn in dat geval een absolute noodzaak.

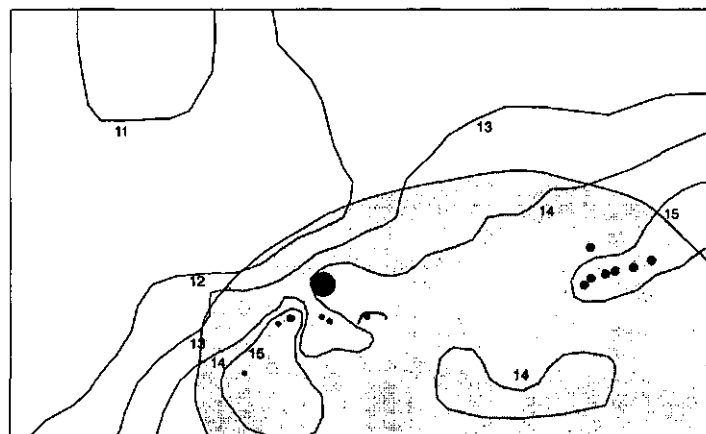
□ SLOT □

Nu is het voormalig woonwagenkamp niet het enige terrein dat in de nabije toekomst bebouwd wordt. Het plan 'Vorstengrafdonk' omvat namelijk 90 ha. Dit gebied is sinds de ontginning in de jaren dertig van deze eeuw als akkerland en weidegebied in gebruik geweest. Het is goed mogelijk dat hier de mensen gewoond hebben die 1500 jaar lang hun doden in dit grafveld begroeven. We verwachten niet dat het daarbij gaat om hele dorpen, maar om verspreid liggende hoeven van relatief kleine lokale gemeenschappen. Die hoeven werden steeds op een andere plek herbouwd en zo veranderde het in oorsprong beboste 'natuur'-gebied gaandeweg in een open cultuurlandschap. Het valt te verwachten dat diverse nederzettingenresten, bijbehorende akkers en andere elementen van het ingerichte landschap in de omgeving zijn aan te treffen.

Bij de inrichting als bedrijventerrein zullen dergelijke sporen ongetwijfeld verdwijnen. In de komende jaren zullen wij daarom proberen om het hele uitbreidingsplan te verkennen. We hopen tijdig die plaatsen te ontdekken die archeologisch van belang zijn en deze te beschermen of - als dat niet kan - op te graven. Het uiteindelijke doel van dat onderzoek is vergelijkbaar met hetgeen we al jarenlang aan de west- en noordzijde van Oss hebben gedaan: het bestuderen van het prehistorisch cultuurlandschap en de veranderingen die daarin hebben plaatsgevonden.³³ Bijzondere aandacht geldt daarbij de manier waarop men steeds het verleden

Afb. 14

Een - zeer voorlopige - schets van de omvang van het grafveld rond het vorstengraf met de hoogtesituatie als ondergrond. De vorstengrafheuvel bevond zich op de rand van een sterk hellend terrein.

heeft benut om aan het heden vorm en betekenis te geven, zoals dat bijvoorbeeld werd gedaan door het vorstengraf over een oudere grafheuvel aan te leggen. Wij hopen dat ons onderzoek voor de gemeente Oss aanleiding zal zijn om een zeer belangrijk deel van haar verleden opnieuw een gezicht te geven.³⁴ □

NOTEN

- 1 J.H. Holwerda, 'Een vroeg Gallisch vorstengraf bij Oss (N.B.)', *Oudheidkundige Mededeelingen uit 's Rijksmuseum van Oudheden* 15 (1934), 39-45. Voor een uitvoerige beschrijving van de overige vondsten zie: P.J.R. Modderman, 'The chieftain's grave of Oss reconsidered', *Bulletin van de Vereniging tot Bevordering der Kennis van de Antieke Beschaving te 's-Gravenhage* 34 (1964), 57-62. Zie voor een recente studie van deze vondsten in een breder Europees verband: N. Roymans, 'Late urnfield societies in the Northwest European Plain and the expanding networks of Central European Hallstatt groups', in: N. Roymans en F. Theuvs (red.), *Images of the past* (Amsterdam, 1991), 9-90.
- 2 J. Biel, 'The Celtic princess of Hohensperg (Baden-Württemberg)', in: Sabatino Moscati e.a., *The Celts* (London, 1991) 111.
- 3 J.-P. Mohen, 'The princely tombs of Burgundy', in: Sabatino Moscati e.a., *The Celts* (London, 1991) 104.
- 4 P.J.R. Modderman, 'The chieftain's grave of Oss reconsidered', 57-5 *Ibidem*.
- 6 Voor de datering van de Hallstatt-C-periode en voor een overzicht van de graven in Nederland uit die periode, zie: N. Roymans, 'Late urnfield societies in the Northwest European Plain and the expanding networks of Central European Hallstatt groups', 9-90, aldaar tabel 4. Kortgeleden is nog een graf ontdekt in Rhenen (mondelinge informatie N. Roymans).
- 7 G.H.J. Ulijn, *Spokerijen in het Maasland. Volksverhalen, uit Oss en wijde omgeving* (Zaltbommel, 1974).
- 8 Zie voor verdere uitleg de *Grote Historische Atlas van Nederland 1:50.000, deel 4: Zuid-Nederland 1838-1857* (Groningen, 1990).
- 9 W. Brands, 'Zevenbergen', in: *Jaarverslag van de Heemkundekring Maasland over 1975* (Oss, 1976) 23-24.
- 10 Voor de geschiedenis van het kamp Zevenbergen zie: J. van Zijlen, 'Vier rollen prikkeldraad en een dubbel privaat. Van kamp Zevenbergen naar Vorstengrafdonk', *Brabants Dagblad*, 22 juni 1996). Zie ook van dezelfde schrijver: 'Modern wonen in een woonwagendorp. Van kamp Zevenbergen naar Vorstengrafdonk', *Brabants Dagblad*, 29 juni 1996.
- 11 Van Zijlen, 'Vier rollen prikkeldraad en een dubbel privaat'; Idem, 'Modern wonen in een woonwagendorp'. Deze ligging wordt bevestigd door Willems' vermelding dat het vorstengraf lag op perceel 1762, sectie B. Zie: W.J. Willems, *Een bijdrage tot de kennis der vóór-Romeinse urnenvelden in Nederland* (Maastricht, 1935), 42.
- 12 Zie: J. van Zijlen, 'Archivaris betreurde publiciteit bij bodemvondst. Belangrijke vondst in graf op Osse hei', *Brabants Dagblad*, 6 maart 1993.
- 13 J. Cunen, *Oss in Praehistorische en Vroeg Historische tijden. Gids van het gemeentelijke museum te Oss* (Oss, 1936) 3.
- 14 *Ibidem*, 15, 39-40. W. Willems vermeldt in zijn dissertatie uit dat ze gevonden werden op het perceel naast het vorstengraf (kad. nr. 3085). Zie: Willems, *Een bijdrage tot de kennis der vóór-Romeinse urnenvelden in Nederland*, 42. A.W. Byvanck beeldt ze af in zijn *De voorgeschiedenis van Nederland* uit 1944 (Afb. 63).
- 15 Het relaas van Toon van Dreumel is ontleend aan een interview in *De Wegwijs* van 14 juli 1981 (Wijchen): 'Herinneringen van de graver van de oudheidkamer. De grootste vondst'.
- 16 Zie noot 1.
- 17 Oud vondstarchief van het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden.
- 18 J.H. Holwerda, 'Een vroeg Gallisch vorstengraf bij Oss (N.B.)', 48, afb. 26.
- 19 *Ibidem*, 27.
- 20 C.R. Hermans, *Geschiedkundig mengelwerk over de provincie Noord-Brabant II* ('s-Hertogenbosch, 1841) 272.
- 21 *Ibidem* 272, 273.
- 22 Oud vondstarchief van het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden.
- 23 *Ibidem*.
- 24 F.C. Bursch, 'Grafheuvels te Oss', *Oudheidkundige Mededeelingen uit 's Rijksmuseum van Oudheden* 18 (1937), 1.
- 25 G.J. Verwers, 'Tumuli at the Zevenbergen near Oss Gem. Berghem Prov. Noord-Brabant', *Analecta Praehistorica Leidensia* 2 (1966), 32.
- 26 *Ibidem*.
- 27 P.W. van den Broeke, 'Nederzettingssaardewerk uit de late bronstijd in Zuid-Nederland', in: H. Fokkens en N. Roymans (red.), *Nederzettingen uit de bronstijd en de vroeger ijzertijd in de lage landen*. Nederlandse Archeologische Rapporten 13, 206.
- 28 G.J. Verwers, 'Tumuli at the Zevenbergen near Oss Gem. Berghem Prov. Noord-Brabant', 29.
- 29 *Ibidem*.
- 30 G.J. Verwers, *Das Kamps veld in Haps in Neolithikum, Bronzezeit und Eisenzeit*. *Analecta Praehistorica Leidensia* 5 (Leiden, 1972).
- 31 Door het ontbreken van betrouwbare profieltekeningen en foto's in de publicatie van Holwerda werd door diverse auteurs gerwijfeld aan het karakter van de plaggenophoging. Een dergelijk grote plaggenheuvel was nog nergens aangetroffen en Holwerda stond nu eenmaal niet bekend als een geweldig opgraver. Zeker de Groninger hoogleraar A.E. van Giffen twijfelde aan Holwerda's waarnemingsvermogen. We zien dat onder andere verwoord in stelling XII van het proefschrift van W. Willems, een van Van Giffens leerlingen. Deze stelling luidt: 'De beschrijving der heuvelstructuur van het zgn. vorstengraf bij Oss door Dr. J.H. Holwerda wordt niet door afbeeldingen bevestigd.' W.J. Willems, *Een bijdrage tot de kennis der vóór-Romeinse urnenvelden in Nederland* (Maastricht, 1935), stellingen.
- 32 G.J. Verwers, 'Tumuli at the Zevenbergen near Oss Gem. Berghem Prov. Noord-Brabant', 30.
- 33 Zie hiervoor: K. Schinkel, *Zwervende erven. Bewoningsporen in Oss-Ussen uit de bronstijd, ijzertijd en Romeinse tijd, opgravingen 1976-1986* (Leiden, 1994).
- 34 Een aantal personen heeft aan de totstandkoming van dit artikel bijgedragen: G. van Alphen en G. Smits, beiden uit Oss, attendeerden mij op krantenartikelen. L. Verhart van het Rijksmuseum voor Oudheden te Leiden stelde de tijdens het onderzoek van Holwerda gemaakte foto's ter beschikking (Afb. 12 en 13). J. Pauptit (Instituut voor Prehistorie te Leiden) maakte deze geschikt voor publicatie. M. van den Dries las de tekst kritisch door en droeg daarmee bij aan de leesbaarheid. Ik dank hen hartelijk voor hun medewerking.